

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 37.015.3

Т. В. Матвійчук

Світова екологічна загроза виявила хибність духовних орієнтирів людини – ціннісних, пізнавальних, діяльнісних, що склались упродовж трьох останніх століть, і засвідчила першорядність проблеми духовності серед глобальних проблем сучасності.

Запрагматизованість і викривленість смисложиттєвих орієнтирів, особистісна невизначеність, відірваність від національної культури, зомбованість ідеєю меншовартості всього українського (мови, культури) стосовно російських аналогів призвели до того, що учні та студенти почали соромитися спілкуватися українською мовою, якою нібито послугодуються, як вони визначають, “нижчі верстви населення”, і масово перейшли на суржик, наблизений до російської мови як мови “культурного міста”. Так само масово вони перестали читати художню літературу, віддаючи перевагу телевізору та комп’ютеру як джерелам інформації. У результаті суттєво знизився рівень грамотності, культури українського мовлення, рівень етичного й естетичного розвитку, тобто рівень загальної культури учнівської молоді, що стало причиною низки таких негативних соціальних явищ, як зростання злочинності, наркоманії, розпусти, ВІЛ-інфікованості серед молоді тощо. Тобто духовна криза суспільства зумовила загострення методичних проблем

Поняття “духовність” завжди посідало у філософії важливе значення і відіграло визначну роль у ключових проблемах: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. І тому такі філософи як Платон, Аристотель, Г. С. Сковорода вважали, що поняття “духовність” є похідним від слова “дух” (лат. “spirit” та грец. “pneuma”), що означає рухливе повітря, повівання дихання, носія життя. Пізніше поняття

“духовність” було віднесено до однієї з категорій етики, яка визначає моральний вимір людської життєдіяльності

У науковій педагогічній літературі проблема духовності також не є новою. Зокрема, видатні педагоги минулого Я. Каменський, Г. Песталоці, А. Дістервег, В. Сухомлинський одноставно виокремили основні чинники, які впливають на духовне виховання учнів: праця, сім'я, школа, вчитель. На сучасному етапі проблемою духовності займаються такі вчені, як: О. Майкіна, Г. Сагач, Т. Зязюн, С. Соловейчик, І. Зеліченко.

Незважаючи на досить великий інтерес науковців до проблеми духовності, питання формування духовності студентів вищих навчальних закладів, як одного з аспектів діяльності викладача, залишається невирішеною.

Мета статті полягає у виявленні основних напрямків формування духовності студентів у діяльності викладача вищого навчального закладу.

Основними завданнями визначені такі:

1. Охарактеризувати основні підходи до визначення поняття духовності.
2. Виявити основні напрямки формування духовності студентів у діяльності викладача вищої школи.

Проблема формування духовності учнів та студентів є актуальною і належить до проблеми соціального характеру, оскільки пов'язана з таким поняттям, як формування особистості. У наш час дуже часто можна почути заклики про підняття національної свідомості людини та виховання справжнього громадянина. А поштовхом і основою для цього є, у першу чергу, виховання духовної особистості. Школі потрібно змалку турбуватися про духовний світ дитини, а у вищому навчальному закладі одним із завдань викладача є формування духовності студента. Саме тоді країна буде бачити молодь як майбутнє нашої нації, рушійну силу, яка спроможна вирішити проблему держави не на свою користь, молодь із своїми вищими моральними, естетичними канонами та ідеалами. Адже від її ставлення до надбань культури залежить нині духовне оновлення нашого суспільства, зміст її цінних орієнтацій і майбутнє.

Щоб знайти ключ до вирішення тих проблем, які виникають унаслідок подібних процесів, необхідно з'ясувати суть феномену духовності. Зробимо стислий екскурс у минуле, щоб прослідкувати еволюцію осмислення цього феномену.

Загальноприйнятим вважається те, що своєрідна інтерпретація поняття “дух” започаткувалася ще у міфології. Дійсно, численні міфи стародавніх суспільств розповідають про існування “духів”, фантастичних істот, які органічно пов'язані з людиною, її тілом, зовнішнім виглядом та довкіллям. “Духи” перебувають у процесі постійної взаємодії з людиною, визначаючи особливості її життя. “Духи” згідно з міфологією існують незалежно (у сучасному контексті – об'єктивно) від поділу їх на шкідливих і корисних для людини. Цю незалежність порушує сама людина, спонукаючи їхнє існування в образах добрих і злих “духів”.

Пізніше, після розкладу міфологічного світогляду, Платон відокремив тілесне і духовне, визначив, що духовність – це специфічна людська властивість, а тілесне – це нижче, те, що закладене природою людині. Аристотель теж відокремив ці поняття, але розглядав тілесне й духовне як рівно необхідні.

Новий підхід виробляється у християнській традиції. Тут духовність наділяється новим обличчям. Вважається, що духовність притаманна людині розумній, що виокремлює її з тваринного світу та уподібнює Богу.

Проблема духовності стала провідною і в російській релігійній філософії кінця XIX – початку XX ст. Її розробка пов'язана з іменами Ф. Достоевського, В. Соловйова, І. Ільїна, П. Флоренського, М. Федорова. Тут духовність розумілась подвійно. З одного боку, *духовність* – це одухотворення тваринності, сутнісна характеристика людини, що виокремлює її зі світу тварин. З іншого боку, *духовність* – це ідеал, до якого прагнула людина у власному розвитку, орієнтація на вищі, абсолютні цінності [1, с. 507].

На думку вчених, поняття “духовність” – це категорія етики, яка визначає моральний вимір людської життєдіяльності; це живе джерело доброчесностей людини, її моральна спроможність та вища цінність [2, с. 23].

У сучасній некласичній та посткласичній філософії проблема духовності дедалі набуває актуальності. Це пов’язано із загальним антропологічним зворотом, що стався у сучасній філософії, і прагненням подолати раціоналізм та ірраціоналізм у розумінні людини, з обміркуванням підстав глобальної духовної кризи, що вразила людство в ХХ ст., пошуком шляхів її подолання.

Значний внесок у розробку проблеми духовності зроблено у філософії такими філософами як Мартін Бубер, Макс Шелер, П’єр Тейяр де Шарден, Хосе Ортега-і-Гассет, Альберт Швейцер, Еріх Фром, Віктор Франкл. Провідна ідея цих вчених: людина розумна на зламі епох виявилась нездатною подолати всілякі кризи життя, зокрема глобальні, тому їй на зміну повинна прийти людина духовна. За визначенням цих науковців, *духовність* – це загальнокультурний феномен, який уміщує в собі не лише абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а й вчинки по совісті, істині і красі [3, с. 120]

Філософський словник подає нам таке визначення: *духовність* – це ідеальний початок, з якого походить творча сила, яка вдосконалює і піднімає людину у світ чистий і цінний. І саме в цьому чистому і цінному світі існує Любов, Добро, Співчуття, Творчість, Справедливість, Свобода [4].

Психологічний словник подає нам таке визначення: *духовність* – це вищі сторони внутрішнього світу, які виявляються у людяності, сердечності, доброті, відвертості, відкритості до інших людей. В основі духовності – широта поглядів, ерудиція, культура, загальний розвиток особистості [5, с. 80].

Як відзначає В. Франкл, “...духовне – це те, що відрізняє людину від тварини, що властиве лише їй та їй одній”.

У діяльності викладача вищої школи найпершою умовою формування духовності світського типу є здійснення процесу самопізнання і звернення людини до культури, що існує в певній символічній формі – мові, міфології, мистецтві, науці, релігії, як до необхідної умови її життєвої орієнтації,

відкриття серед культурних цінностей тих з них, які відповідають потребам та прагненням її внутрішнього духовного світу. При цьому особистість має прилучатися, передусім, до національних джерел культури, рідної мови, не втрачаючи історичні символи, співвідносні з культурними коренями, що збагачують і посилюють можливості духу й життєву енергію душі.

Ставлення до культури має бути бережним, пройнятим усвідомленням того, що набуте народом упродовж тисячоліть може бути втрачено всього лише декількома безвідповідальними поколіннями.

Відповідальне ставлення людини має стосуватися всіх сфер буття: збереження життя на планеті, різних його форм, у тому числі й життя людського роду, збереження і примноження культурних, цивілізаційних надбань свого та інших народів, націй, національностей, збереження історичних пам'яток та історичних форм досвіду, виявлятися у відчутті єдності зі своїм народом, родиною, у піклуванні про неї, в усвідомленні себе як її продовжувача тощо.

Аналогічним має бути ставлення до особистої духовності, основане на усвідомленні, що кожен з нас повсякчас ризикує втратити людяність, що не лише від великого до смішного – один крок, але й така ж відстань від людського до тваринного і нижче тваринного рівня, що наша життєдіяльність – це рух по лезу бритви, постійне вирішування проблем, які за нас ніхто не вирішить, це постійний вибір між різними моделями життя, між різними моделями людини.

Передумовами й рушіями людської активності, зокрема духовної, виступають потреби. В ієрархічній моделі мотивації А. Маслоу, котру він вважав уродженою та універсальною для людини, виокремлено п'ять основних рівнів потреб: фізіологічні потреби; потреби в безпеці; потреби в любові, прихильності й належності до певної соціальної групи; потреби в повазі та визнанні; потреба в самоактуалізації, котра є вищим рівнем ієрархії мотивів.

На думку А. Маслоу, вищі рівні мотивів, пов'язані з духовним рівнем особистісного розвитку, можуть бути задоволені лише за умови задоволення потреб попередніх рівнів.

Досягнення чи недосягнення вищих рівнів потреб залежить від основоположного принципу, згідно з яким людина реалізує своє життя – принципу володіння або буття. Споживацьке ставлення до світу є пануючим в індустріальному суспільстві. Уся увага людини-споживача скерована назовні, на предмети, які вона прагне мати, і тому закономірно втрачає інтерес до внутрішнього світу, вищих цінностей, що мали б визначати її людське обличчя. Унаслідок цього вона деградує, не досягнувши в житті того рівня розвитку, який могла б реалізувати.

Зовсім іншою стає людина, яка дотримується принципу буття. Вона, передусім, прагне внутрішньо зростати, оновлюватися, любити, долати ізольованість свого “Я”, ділитися скарбами свого духу. Внутрішнє зростання, насамперед, пов’язане з етичним та естетичним удосконаленням.

Епіцентром етичного ставлення до світу є, безумовно, почуття любові. Сердечне почуття до ближнього, терпиме, великодушне прощення його прогріхів, співстраждання та милосердя – це лики любовного ставлення до світу, які разом з вірою і надією, а також одухотвореними естетичними почуттями становлять основу життєвої компетентності.

Прекрасне стосується не лише творів мистецтва, але й природи, зовнішності, вчинків, думок, переживань особистості, результатів її життєтворчості тощо. Естетичні почуття повинні мати етичне забарвлення і навпаки, бо прекрасне є носієм добра, а добро прекрасне.

Одне з чільних місць серед духовних почуттів посідає совість, що є засобом самоконтролю, самокорекції, відповідального ставлення до життя. Саме за допомогою совісті, яка кличе до розширення обріїв людських можливостей і докоряє за допущені помилки, набувається “мистецтво жити”, а не пристосовуватись до життєвих обставин, здійснюється процес духовного зростання, який завершується духовним народженням, або просвітленням, завдяки напруженій діяльності самовдосконалення.

Так, Е. Фромм, порівнюючи людей, що мають різну орієнтацію – на володіння і на буття, відзначав, що в сфері навчання той, хто має установку на

володіння, буде прагнути формально опанувати певну суму знань: на лекції він намагатиметься занотувати все, що було ним почуте, у процесі читання – запам'ятати основні думки автора, щоб на іспиті їх відтворити. Той же, хто націлений на буття, сприймає інформацію активно і творчо, керуючись як пізнавальним інтересом, прагненням пізнати істину, так і роздумами над тим, як почуте чи прочитане допоможе вирішити поставлені ним життєві проблеми різного рівня – від суто особистих до світових, до яких він відчуває свою причетність.

Викладач вищої школи не може навчити студента за допомогою передачі знань. Він може лише відкрити двері у Світ Духовності (або цього не зробити). Духовний світ – це смислово-ціннісний світ. Сенс життя – це вибір між нудьгою буденного існування, матеріальним достатком, емоційними насолодами і спрагою подвигу (М. Островський, О. Бойченко), служінням добру, людям (А. Макаренко, В. Сухомлинський). Пошук сенсу педагогічної діяльності – це пошук сенсу свого життя. Він є “не теоретичним питанням”, не предметом розумової гри заради розваг. Це питання є “питанням самого життя, воно таке ж страшне, власне кажучи, ще страшніше, ніж при тяжких злиднях питання про шматок хліба для втамування голоду. Воістину це є питання про хліб, який би нагодував нас, і воду, яка б втамувала нашу спрагу”, – відзначав С. Франк [6, с. 149].

Пошук сенсу своєї діяльності – це мученицькі роздуми, сумніви, драма особистості педагога. Знайти сенс у педагогічній діяльності означає зрештою перехід педагога у світ духовності. Тоді його обов'язком буде відкриття дверей в цей світ іншим.

Завдання педагога – показати, що Духовний Світ існує і кожен може в ньому жити. Люди, у тому числі й учні, студенти, їх батьки, у своєму бутті більше заклопотані турботами повсякдення. Таке буття дуже локалізує Світ людини, в якому багато проблем, негараздів, несправедливостей, зневіри, “безвихідних ситуацій”, зла тощо.

З огляду на зазначене вище можна виокремити такі структурні компоненти духовності:

- індивідуальна вираженість людини;
- духовні потреби людини;
- пізнавальні потреби людини;
- соціальні потреби людини;
- потреба самоактуалізації людини;
- потреба діяльності людини.

Розкриємо суть кожного компонента духовності. Для цього потрібно визначити, що ж ми розуміємо під поняттям “потреба”.

Потреба – це стан нужди в об’єктивних умовах, предметах, без якої неможливий розвиток та існування живих організмів, їх життєдіяльності [7, с. 102].

Потреби людини треба розглядати як особливий психологічний стан індивіда, як неспіввіднесеність у психіці особистості внутрішніх і зовнішніх умов діяльності. Потреба – це джерело активності людини.

Індивідуальна вираженість – це життєвий шлях людини у суспільстві; свідомість і самопізнання людини, коли особистість як свідомий суб’єкт розуміє не лише оточуючих, але й себе у своєму ставленні до оточуючих.

Духовні потреби людини – це внутрішній світ людини, її морально-етичні цінності; пошук істини і сенсу життя людиною, пізнання свого “Я”, потреба слухати класичну музику, читати книги, ходити до театру, уміння людини оцінювати навколишній світ, людське оточення.

Пізнавальні потреби – це рівень розумового розвитку особистості, її жага до пізнання, підвищення свого інтелекту; потреба людини у навчанні.

Соціальні потреби – це соціальний успіх людини, а звідси – впевненість у собі в суспільстві; потреба в аффіліації, тобто прагнення людини допомогти іншим, уміння людини жити в суспільстві за його законами і водночас виявляти інтерес, чуйність, допомогу іншим.

Потреба самоактуалізації – це потреба в розумінні особистого шляху; реалізація своїх можливостей і здібностей – людина, яка досягає рівня самоактуалізації, повністю реалізувавши свої здібності і можливості, постає як свідомою особистістю; розуміння людиною своєї мети в житті і шляхів її досягнення.

Потреба діяльності – це потреба в організаційній роботі, розуміння завдань, які ставить перед людиною суспільство, і в свою чергу виконання обов'язків, які постають перед людиною.

Таким чином, критеріями духовності, на нашу думку, є:

- орієнтація людини на вищі естетичні цінності, вчинки по совісті;
- ставлення людини до громадської діяльності;
- прагнення особи до пізнання;
- розуміння людиною сенсу буття.

Отже, аналіз основних підходів до визначення проблеми духовності надає підстави зазначити, що у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу велику увагу необхідно приділяти формуванню у студентів орієнтації на буття та прагненню постійно внутрішньо зростати.

Перспективами подальших досліджень є розробка програми формування духовності студентів в процесі діяльності викладача вищого навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Никифоров, А. С. Эмоции в вашей жизни / А. С. Никифоров. – М. : Советская Россия, 1974. – 189 с.
2. Кульчицкая, Е. И. Родителям о воспитании культуры детей / Е. И. Кульчицкая. – К. : Радянська школа, 1980. – 126 с.
3. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. – М. : Политическая литература, 1981. – 430 с.
4. Философский энциклопедический словарь / сост. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичов. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.

5. Дьяченко, М. И. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : “Хэлтон”, 1998. – 399 с.

6. Франк, С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М. : Республика, 1997. – 479 с.

7. Немов, Р. С. Психология : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование. – 640 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Галімов А. В.